

Congo tijdens de Eerste Wereldoorlog

Tony Busselen

Gesprek met Lucas Catherine

Als Lucas Catherine in de geschiedenis duikt dan weten we dat er vergeten of verzwegen aspecten van het verleden aan bod komen die vragen oproepen bij de officiële geschiedschrijving. Een geschiedschrijving die in dit geval de Eerste Wereldoorlog herleidt tot wat er gebeurde in het hoekje achter de IJzer en de Vlaamse kwestie. Met zijn boek *Loopgraven in Afrika* geeft Lucas veel informatie over de rol die de Congolezen speelden tijdens de Eerste Wereldoorlog in het belang van het koloniale België. Tijdens de zomermaanden komt er in Oostende bovendien nog een tentoonstelling over hetzelfde thema.

Waarom vond je het belangrijk om een boek te schrijven over de Eerste Wereldoorlog in Afrika?

Lucas Catherine. De Eerste Wereldoorlog en de meeste herdenkingen errond beperken zich tot wat er aan de IJzer gebeurde en soms wordt dat nogal oppervlakkig en commercieel benadert. Voor 10 euro kan je bijvoorbeeld IJzer-bier krijgen dat wordt dan verkocht onder de slogan “50 cl respect voor de gevallen soldaten”. Sommigen trachten de herdenking ook te gebruiken ter versterking van het Vlaams separatisme door te verwijzen naar de onderdrukking van het Vlaams aan het front. Mijn twee grootvaders vochten aan de IJzer, ze waren overtuigde Vlamingen maar ze zouden nooit voor separatisme gepleit hebben. In hun ogen vochten ze voor hun democratisch recht binnen de Belgische staat. Maar bovendien ging het wel om een *wereldoorlog*. Wat aan de IJzer gebeurde was belangrijk, maar deze oorlog werd vooral ook uitgevochten op vele andere plaatsen in de wereld. De Eerste Wereldoorlog ligt ook aan de basis van heel wat hedendaagse conflicten. De kiem van het huidige Palestijnse probleem werd bijvoorbeeld gelegd door de Britse minister van Buitenlandse zaken, lord Balfour, een openlijk antisemiet. In 1917 zegde hij Britse steun toe voor de kolonisatie van Palestina door de zionisten zodat Joden weg zouden blijven uit Groot-Brittannië. In Turkije staan vandaag aanhangers van de huidige president Erdogan – die nostalgie heeft naar het vroeger Ottomaanse rijk dat tijdens de Eerste Wereldoorlog werd verslagen en nadien opgedeeld tussen de winnaars –, tegenover aanhangers van Atatürk die de grondlegger is van het nieuwe Turkije dat na de Eerste Wereldoorlog werd opgericht. Dat wordt allemaal bij de herdenkingen rond de oorlog van 1914-18 uit het oog verloren. En vooral de oorlog in Afrika is volledig vergeten.

Wat was het belang van Congo in deze oorlog?

Lucas Catherine. De Eerste Wereldoorlog was de eerste industriële oorlog waar de industriële en de logistieke capaciteit van doorslaggevend belang waren. Voordien werden oorlogen op slagvelden uitgevochten tussen legers zoals op de slag van Waterloo, waarbij de moed, de discipline van de soldaten en het strategisch en tactisch inzicht van de officieren beslissend waren. Vanaf nu werd oorlog voeren een kwestie van voldoende staal te kunnen produceren, voldoende mankracht snel naar het front te voeren enzovoort. De kolonisatie van Congo had voor veel ervaring gezorgd op dit vlak. Zo werden mensen als Albert Thys, die de spoorweg tussen Matadi en Leopoldstad had aangelegd, en Eduard Empain van de Chemin de fer du Congo in het Oosten, naar België teruggeroepen. Ze kregen onmiddellijk de graad van generaal en generaal-majoor. Empain werd minister van bewapening en Thys kreeg het commando over de Eerste Legerdivisie. Maar vooral de oorlog in Duits-Oost-Afrika, het huidige Tanzanië, waarbij de Congolese Weermacht onder leiding van Belgische officieren het Duitse leger versloeg, is volledig vergeten. Toen ik als jonge scholier hier in Brussel de Taborastraat zag, dacht ik dat dat verwees naar de berg Tabor zoals dat in de Bijbel staat. Maar toen we in 1990-91 een tijdje in Tanzanië woonden, ontdekten we de stad Tabora waar die straat naar genoemd is en die een belangrijke plaats was tijdens die Afrikaanse oorlog. Ik vond onlangs de

cijfers van de effectieven en het aantal slachtoffers van de oorlog. Wel als je die van de IJzer vergelijkt met de Afrikaanse oorlog, dan zijn die even belangrijk. In Afrika zette de Belgische regering 297.833 mensen in, soldaten en dragers inbegrepen. Aan de IJzer werden er naargelang de bron tussen de 267.000 en de 360.000 soldaten ingezet. In Afrika sneuvelden er minstens 29.000 mensen, aan de IJzer waren er dat tussen de 13.716 en 35.000.

Wat was de inzet van de oorlog in centraal Afrika?

Lucas Catherine. De oorlog was een onderdeel van een grotere oorlog die zich op wereldvlak uitstreckte tussen twee blokken van Europese staten. Maar er waren natuurlijk ook zeer concrete economische motieven in Congo. De Duitsers hadden het huidige Tanzania veroverd maar ze hadden daar veel minder geluk dan Leopold II en na 1908, de Belgische regering in Congo. Ze moesten het in Tanzanië stellen met de grondstof mica en koffieplantages. Aan de Congolese kant daarentegen werden juist in het decennium voor de oorlog veel interessantere en belangrijkere grondstoffen ontdekt: goud, koper, kobalt en uranium. De Deutsche Bank kreeg in 1912 concessies in Katanga en had al geïnvesteerd in de Congolese scheepvaart. Edouard Balser, die in 1910 een van de leiders van de Deutsche Bank werd, was de zoon van Charles Balser, een vennoot van Leopold II. Nog net voor de oorlog, in 1913, probeerde Deutsche Bank een consortium te vormen met de Société Générale, de maatschappij die het grootste deel van de economie in Congo in handen had, om samen een spoorlijn aan te leggen doorheen Angola. Die spoorlijn zou dan aansluiten op de grote centrale spoorweg die de Deutsche Bank gefinancierd had en die vanaf juni 1905 aangelegd werd van Dar es Salaam naar Kigoma aan het Tanganyikameer. De realisatie van deze spoorweg zou de uitbouw van een *Duits Mittelafrika* mee mogelijk hebben moeten maken. Met een goed gemikt militair offensief tegen de Congolese Weermacht (het Belgische koloniale leger), hoopten de Duitsers deze plannen te versnellen. Haast tegelijk met de inval in België en de start van de oorlog in Europa begin augustus vallen ze de communicatielijnen van de Belgen aan langs het Tanganyikameer ten Zuiden van Uvira. Op 22 augustus kelderden ze de enige oorlogsbuit van de Belgen op het Tanganyikameer. Dit moest volstaan. De Duitsers dachten dat de oorlog in Europa zou worden beslecht en eens daar gewonnen, zou Congo en ook de Franse kolonies hen in de schoot vallen en zou hun Mittelafrika een feit zijn. Maar het liep anders.

Hoe verliep die oorlog verder en wat was het resultaat?

Lucas Catherine. In een eerste periode gaan de Duitsers inderdaad het Tanganyikameer domineren, maar ze kunnen niet echt een offensief starten op het Congolese grondgebied omdat ze in het noorden vanuit Brits-Oost-Afrika (het huidige Kenia) bedreigd worden door de Engelsen. Tegelijk kunnen de Belgen nog niet aan een offensief beginnen: de spoorlijn die naar het Tanganyikameer loopt is nog niet voltooid en kan dus niet gebruikt worden om hun troepen te bevoorraden. In april 1915 beslist de Belgische minister van koloniën, Jules Renkin, om Ruanda en Urundi (nu Burundi) te veroveren. Dat vergt een logistiek huzarenstukje want de bevoorrading moet gebeuren via dragers die, om de 18.000 soldaten te bevoorraden, soms kleine paadjes, voedsel en munitie moeten aanbrengen. Bovenop de vaste 20.000 militaire dragers worden er op korte tijd nog eens 260.000 militaire dragers extra aangeworven. Om het geheel te betalen wordt de goudproductie opgedreven. En er wordt massaal rijst geproduceerd in plaats van maniok omdat dat moeilijker te vervoeren is en vooral langer duurt om te bereiden. Dat alles gaat gepaard met de nodige dwang en belangrijke inspanningen van de bevolking. Begin 1916 begint het offensief in het noorden. Op zes maanden tijd worden zowel Ruanda als Urundi veroverd en daarna gaat het zuidwaarts naar de stad Tabora. De Duitsers hadden dit niet verwacht en konden niet rekenen op de plaatselijke bevolking om weerstand te bieden: tussen 1888 en 1905 hadden ze lokale volksopstanden neergeslagen waarbij 300.000 doden waren gevallen onder de bevolking terwijl er slechts 15 Duitse soldaten sneuvelden. Op 18 september valt Tabora, een belangrijke strategische stad zo'n 400 km landinwaarts ten oosten van het Tanganyikameer. Een jaar later in oktober 1917 trekt de Congolese Weermacht samen met Britse troepen naar het zuidelijke havenstadje Kilwa en jagen hetgeen overblijft van de Duitse troepen over de

grens met Mozambique. In deze periode waait bovendien de Spaanse griep over vanuit de legerkampen in Europa. De epidemie verspreidt zich eerst onder soldaten en nadien onder de bevolking. Er zullen 100.000 doden vallen. Vooral in deze streek worden volledige dorpen ontvolkt. In deze oorlog was de bijdrage van de Congolese Weermacht beslissend. De Belgen hadden een gebied veroverd in het huidige Tanzania dat vijfmaal groter was dan België, maar ze waren na de oorlog tevreden met Ruanda en Urundi die ze als mandaatgebieden kregen toegewezen. Duitsland verloor definitief Duits-Oost-Afrika zoals ze ook hun andere Afrikaanse kolonies Kameroen en Namibië verloren.

Hoe komt het eigenlijk dat er zo weinig Congolese soldaten naar het front in België werden gestuurd zoals Frankrijk en Groot-Brittannië dat wel deden?

Lucas Catherine. Enkel de 32 Congolezen die bij het begin van de oorlog op één of andere toevallige wijze in België verzeild geraakt waren, werden ingezet in het Belgische leger. Maar er werden dus geen troepen vanuit Congo aangevoerd, zoals de Engelsen en de Fransen dat wel deden. Net als de Duitsers kozen de Belgische bevelvoerders vanuit racistische overtuigingen voor een apartheidsbeleid in de kolonies zelf. De idee om Congolese soldaten in Europa in te zetten werd dan ook verafschuwd. De grote criticus van Leopold II, de Brit E.D. Morel verwoordde die overtuiging als volgt: “De Afrikaanse soldaat die in Europa blanken heeft neergeschoten en met de bajonet gedood, die in Europa seksueel verkeer heeft gehad met blanke vrouwen, zou zijn geloof in de blanke superioriteit verliezen.” In Duitsland zal dat platte racistisch discours een hoogtepunt kennen als het na de nederlaag bezet wordt door voornamelijk Franse koloniale troepen. In de jaren 20 zal er een campagne tegen deze bezettingstroepen op gang komen onder de naam “de zwarte schande”. Centraal thema hierbij was “de verkrachting van de Duitse vrouw door de zwarte bezetter”. Ik publiceer in mijn boek een foto van de propagandamedaille van deze campagne met daarop een grote zwarte fallus bekroond met een helm, waaraan een blanke vrouw is vastgebonden.

Lucas Catherine, *Loopgraven in Afrika (1914 – 1918) De vergeten oorlog van de Congolezen tegen de Duitsers*, EPO, 111 p. ISBN 9789491297557.

Franse vertaling komt uit in mei bij Aden.

Lucas Catherine werkte op basis van dit boek ook mee aan de tentoonstelling over de oorlog 1914 – 1918 die loopt in de Venetiaanse galerijen in Oostende van 5 juli tot 15 september 2014. Een initiatief van TAZ (Theater Aan Zee) met de medewerking van de stad Oostende en het KMMA (Koninklijke Museum voor Midden Afrika).